

Vår dato
10.04.2018

Vår referanse
18/00014-2

Saksbehandler
Vidar.L.Haanes@mf.no

Deres referanse
18/00123-5 ha769

Kirkerådet
Postboks 799 Sentrum

0106 OSLO

Høringsvar - Justering av hovedgudstjenesten og alminnelige bestemmelser

MF takker for anledningen til å gi synspunkter på forslaget til justeringer i hovedgudstjenesten og generelle bestemmelser. Mange av spørsmålene høringsdokumentet stiller er viktige for hvordan gudstjenester og gudstjenesteliv i Den norske kirke oppleves. Samtidig mener vi det er grunn til å ha realistiske forestillinger om hvor avgjørende justeringer som dette er, og erkjenne at endringer og kontinuitet i liturgien bør ses i en større sammenheng. En bakgrunn for diskusjoner om gudstjenesten i Den norske kirke i dag er fallende tall både når det gjelder antall deltakere og andel dåp. Vi bestrider ikke at den konkrete utformingen av liturgien kan bidra til å motvirke en slik nedgang, men vil understreke at endringer i oppslutning fremfor alt må ses i lys av makrotrender som beveger seg uavhengig av ordvalgene i et ritual. Gudstjenestedeltakelsen kan dermed ikke ses isolert fra spørsmålet om hvordan kirken samlet sett fremstår og ytrer seg i sin samtid, ei heller fra de kulturelle betingelser kirken må forholde seg til.

Det er samtidig avgjørende at endringer ikke må ha et defensivt utgangspunkt, men skje ut fra en grunnleggende tro på bærekraften i de grunnleggende elementene i en liturgisk gudstjenestefeiring. Gudstjenesten feires i troen på at den stadig gir et møte med Gud i Ord og sakrament, at den er et sted for en type fellesskap som ikke finnes så mange steder i samfunnet vårt, et rom for stillhet, for å tematisere vesentlige sider i livet, og for å fornyes og «minnes på hvem vi er».

Høringstema 1: Hvordan øke kvalitet og antall i deltakere i gudstjenesten

1a: Hvordan mener dere gudstjenestereformen har påvirket gudstjenestelivet i deres menighet og i Den norske kirke?

Siden MF allerede har levert et større materiale til spørsmålsstillingene i punkt 1 og 2 gjennom forskningsrapporten «Noe falt i god jord» (2014) og artikkelsamlingen «Gudstjeneste á la carte» (2015), velger vi å begrense uttalelsen her til noen overordnede kommentarer:

Selv om vi ser mange gode intensjoner i reformen, viser statistikken at utfordringene med fallende gudstjenestedeltakelse ikke lar seg løse alene med de tiltakene reformen har initiert. Det betyr ikke at reformen har vært uten positiv virkning. Tallene understreker imidlertid at deltakelsen ikke styres isolert sett av hvordan gudstjenestearbeidet utformes, men av en rekke faktorer i kirken og

samfunnet, slik vi fremhevet innledningsvis. Dette må ikke minst bidra til å avlaste menighetens ansatte for opplevelsen av å mislykkes dersom tendensen lokalt ikke går i ønsket retning.

På den andre siden skal det ikke undervurderes hvordan reformen har bidratt til å skape økt oppmerksomhet om gudstjenestearbeidet og betydningen av samhandlingen om dette. Det er også mulig å trekke positiv lærdom ut fra de erfaringene som ikke var utdelt gode; som savnet etter gjenkjennelighet og bærekraften i de kjente, felles innarbeidete liturgiske elementer.

1b: Hva har fungert godt, og hva har fungert dårlig ved gudstjenestereformen?

I tråd med funn i rapporten «Noe falt i god jord» mener vi at endringer ut fra kjerneverdien «involvering» har skapt noen av de mest positive virkningene, mens verdiene «stedegengjøring» og «fleksibilitet» i sterkere grad burde vært avstemt mot hensynet til liturgisk gjenkjennelighet. Vi mener dette siste må veie tungt i en folkekirke hvor gjenkjennelighet, både fra søndag til søndag og fra kirke til kirke, er såpass avgjørende for deltakelse og tilhørighet i det lange løp. Vi ser absolutt de gode grunnene for å legge til rette for liturgisk fleksibilitet, men mener dette kunne ha vært gjort på bedre måter enn det som var tilfellet i reformen (jf. pkt. 1d), og at de uheldige konsekvensene ved den valgte løsningen er for store, både for gudstjenestedeltakere og gudstjenesteanvarlige i folkekirkekonteksten.

Satsingen i gudstjenestereformen må heller ikke ses isolert fra de mange andre omfattende reformer som har pågått parallelt de siste årene. Særlig har trosopplæringsreformen hatt stor betydning for hvordan enkelte gudstjenester blir utformet, og for hvordan det samlede gudstjenestetilbudet fremstår i mange sokn. Samtidigheten av de mange ulike reformene har også hatt stor innvirkning på den lokale gjennomføringskraften i den enkelte av dem. Vi savner dette aspektet i høringsdokumentet.

Når man ser tilbake på reformprosessen, hvordan den ble initiert og hva den har krevd av ressurser, må man spørre om de grunnleggende premisser har vært tilstrekkelig avklart på forhånd, ikke minst hva angår tilretteleggingen av liturgisk fleksibilitet.

1c: Hvilke av de momentene som er nevnt ovenfor mener dere vi særlig bør rette vår oppmerksomhet mot i gudstjenestearbeidet fremover?

Som nevnt i pkt. 1 b, mener vi hensynet til involvering har fungert positivt, og at det representerer et viktig potensial for utvikling av gudstjenestelivet også i tiden som kommer. Involvering handler om kirkens møte med enkeltmennesker ved helt konkrete anledninger, men angår også kirkens kommunikasjon på et mer overordnet plan. I en periode hvor flere endringsprosesser potensielt kan skape større avstand mellom kirken og befolkningen generelt, blir det desto viktigere å fremheve den folkekirkelige deltakelsen i gudstjenestelivet, som når konfirmanter eller dåpsfølge får synlige oppgaver i gudstjenesten. Gudstjenestereformen har også løftet frem visjoner om mulighet for kirkemedlemmers praktiske medvirkning i gudstjeneste- og prekenforberedelser som kan bidra til utvikling av troens språk og uttryksformer, også i et langsiktig perspektiv.

Etter en periode med mye oppmerksomhet rettet mot liturgisk helhetsopplevelse og praksis, ser vi behovet for også å fokusere på prekenen som ledd i gudstjenesten. Hvis ikke prekenen fremstår som et ledd som fungerer, både som selvstendig kommunikasjon og som del av sin liturgiske sammenheng, rammes gudstjenesten som helhet. Vi tror dermed at gudstjenestelivet vil dra nytte av en satsing på prekenen både under en teologisk, retorisk og liturgisk synsvinkel.

I sammenheng med dette, ser vi et behov for et videre arbeid med liturgisk praksis. Hvorvidt en gudstjeneste erfares som «god» avhenger av liturgens og predikantens tilstedeværelse og vilje til å etablere et møte mellom tekster, symboler, samtidskontekst og de menneskene som er tilstede. Det påvirkes også av hvordan en gudstjenestefeirende over tid har øvd seg i deltakelse. Å utvikle slike gode praksiser tar tid, og må skje i en kombinasjon av lokal kulturutvikling og impulser fra den større kirken.

Samtidig som disse momentene fremheves, vil vi peke på behovet for ytterligere forskningsbasert kunnskap om sider ved folks opplevelse av gudstjenestene. Selv om det foreligger noen empiriske undersøkelser, er disse hovedsakelig surveybasert. For videre utvikling av gudstjenestelivet vil det være verdifullt med forskning som går tettere på mangfoldet av erfaringer blant ulike grupper som deltar i kirkens gudstjenesteliv.

1d: Hvilke behov ser dere for et mer variert gudstjenesteliv med ulike former for gudstjenester?

MF ser verdien av fleksibilitet, men mener hensynet kan ivaretas uten den åpningen for vidtgående lokale variasjoner som bestemmelsene fra 2011 la opp til. I tråd med høringsnotatets innledning mener vi at balansen mellom nasjonal enhet og lokale variasjoner må finnes gjennom en nyansert lesning av gudstjenesten som liturgisk forløp med sonndring mellom ulike typer ledd. De deler av gudstjenesten som forutsetter at deltakere kjenner liturgiens rytme og ordvalg, slik at de hver gang skal slippe å tenke på den, bør være så faste som mulig. Vi tror dette er vesentlig for at liturgien kan tjene sin hensikt som middel til bønn og tilstedeværelse for Guds ansikt. Andre deler av gudstjenesten, hvor for eksempel liturger fører ordet, kan derimot ha langt større rom for variasjon og lokale tilpasninger.

For det andre mener vi ordningene kan gi en fleksibilitet ved at menigheter må kunne legge til rette for gudstjenester med særskilte liturgiske uttrykk ved noen spesielle anledninger, for eksempel ved at et visst antall gudstjenester i året i en menighet tilrettelegges med sikte på ungdoms deltakelse. Det kan også skje ved at enkelte gudstjenestesteder gis mulighet til å utvikle et særskilt liturgisk preg, slik tilfellet er i bestemte kirker. En slik fleksibilitet trenger ikke stå i motsetning til idealet om en mer enhetlig liturgi på landsbasis, men forutsetter at fleksibiliteten ivaretas gjennom mulighet for dispensasjon fra en normalordning framfor en generell åpenhet for variasjon.

Høringstema 2. Almennelige bestemmelser for hovedgudstjenesten

Mener dere at det er behov for å justere eller presisere noe ved prosedyren for hvordan menighetens lokale grunnordning utarbeides og vedtas (jf. Almennelige bestemmelser)? Hva bør endres?

MF ser det som tjenlig at menighetsrådene fortsatt har et ansvar for gudstjenesten gjennom dens rolle ved fastsettelse av lokal grunnordning. Selv om prest og kirkemusiker gjerne vil spille en aktiv rolle i saksforberedelser, ser vi det som vesentlig at menighetsrådets ansvar på dette punktet opprettholdes.

Når det gjelder prosedyrene for biskopenes godkjenning mener vi at disse utformes i en balanse mellom hensynet til kirkelig enhet og tilsyn, og hensynet til enkel forvaltningspraksis. MF støtter forslaget i høringsdokumentet om at en lokal grunnordning ikke trenger biskopens godkjenning så lenge den forholder seg til valgmulighetene fastsatt av Kirkemøtet.

På den andre siden mener vi biskopene bør få mulighet til å gi nødvendige godkjenninger for opplegg for hovedgudstjenesten som avviker fra gjeldende ordninger.

Høringstema 3: Justeringer i hoveddel I: Samling, ledd 1-8

Generelt mener vi at gudstjenesteboken ikke bør være mer detaljert i sine anvisninger enn nødvendig. Punktene om åpent kirkerom og informasjon før gudstjenesten er eksempler på temaer som er vanskelig å regulere i sentrale forskrifter, men som handler om lokal, liturgisk kultur.

3a Forberedelse

MF vil støtte at den opprinnelige formulering «kan være åpent» opprettholdes. Den praktiske tilretteleggingen vil her ofte være avhengig av romforhold, type gudstjeneste og kirke, hva slags menighet som deltar ved en aktuell gudstjeneste etc.

3b Informasjon

MF støtter her den foreslåtte formulering om at informasjon bør være *kort* og kan holdes av *liturg eller medliturg*. For tydelighetens skyld mener vi også anvisningen kan innledes med «Når det gis informasjon om dagens gudstjeneste» e.l.

3c Inngangssalme

Vi støtter at menigheten står under inngangssalmen og til og med nådehilsenen.

3e Samlingsbønn og 3i Dagens bønn

I spørsmålet om forholdet mellom samlingsbønn og dagens bønn mener MF at det er viktigere at en gjør et valg mellom de to enn hvilken av dem en velger. Med andre ord mener vi en bør unngå at det både er samlingsbønn og dagens bønn i samme gudstjeneste da dette blir ordrikt og hemmer fremdriften. I valget mellom disse mener vi det kan argumenteres langs ulike linjer:

Til fordel for samlingsbønn kan framføres at mange har satt pris på innføringen av denne, ikke minst synes det som versjonene som bygger på den gamle «klokkerbønnen» er foretrukket av mange. Samlingsbønnen bidrar til å skape stillhet og forventning, men som ledd i innledningsdelen bidrar den også til å tydeliggjøre hvem vi er som trer frem for Guds ansikt i gudstjenesten. Dermed må den ses i sammenheng med den påfølgende syndsbejnelsen. Som vi utdyper i punkt 3f om syndsbejnelsen, mener vi samlingsbønnen kan ha en viktig funksjon med å balansere denne ved også å fremheve et gudsbilde og en forståelse av mennesket som skapt av Gud.

Til fordel for dagens bønn kan man, i tråd med høringsnotatet, se verdien av bønnens doble funksjon, både en konklusjon av samlingsdelen og en innledning til orddelen. På sitt beste kan dagens bønn gi mulighet for fordypning og konsentrasjon. På den annen side blir de ofte kompakte og ordrike, og det kunne være interessant å undersøke i hvilken grad og hvordan gudstjenestedeltakere oppfatter det som sies.

3f Ledd 5 Syndsbekjennelse

Spørsmålet om syndsbekjennelsens plassering og utforming var sentralt i debatten frem mot 2011-ordningen. De delte oppfatningene gjenspeiles fortsatt i menighetenes ulike valg særlig når det gjelder plassering. Dette gir etter vår oppfatning et signal om at man enda ikke har funnet den mest optimale løsningen på disse problemstillingene, og at det er grunn til å se spørsmålene om utforming og plassering i sammenheng.

Mange ser det utvilsomt som positivt å kunne fremsi syndsbekjennelsen ved inngangen til gudstjenesten (*Noe falt i god jord*, s. 20). Likevel kan det neppe være tvil om at man ved syndsbekjennelsen identifiserer den fremmøtte gudstjenestedeltakeren på en måte som kan oppleves tung og ensidig negativ, også tatt i betraktning et helhetlig luthersk menneskesyn. Varianten med å fremsi syndsbekjennelsen ved innledning til forbønnen synes ikke å være noe fullgodt alternativ da dette kan oppleves som en kunstig inngang til forbønnsdelen, og dessuten fordi løsningen ikke har fått noen entydig bred oppslutning.

Da syndsbekjennelsen hører til leddene menigheten fremsier i fellesskap, og ofte fremsies ved gudstjenestens innledning, skulle vi ideelt sett at det kun forelå én prioritert variant til denne. Men vi ser også begrunnelsen for å velge nettopp de tre innarbeidete som høringsnotatet har tatt med. Når det gjelder det nyformulerte forslaget, viser vi til punkt 3 f.

Spørsmålet er imidlertid om det er mulig på en mer eksplisitt måte å sette syndsbekjennelsen inn i en sammenheng som får frem bedre også det positive synet på mennesket innenfor den lutherske antropologien. Altså, at man i innledningen til gudstjenesten identifiseres ikke bare ved det negative, men ut fra det dobbelte syn på mennesket som både skapt i Guds bilde med den verdi og de muligheter det innebærer, og som synder. Dersom syndsbekjennelsen er plassert i innledningsdelen, kan en vurdere om samlingsbønnen skal tematisere menneskets verd, om det skal skje som et eget ledd som innledningsord til syndsbekjennelsen, eller om det skal legges inn som en innledende formulering i selve syndsbekjennelse. Dersom syndsbekjennelsen legges etter prekenen, har en muligens noe større mulighet til å kvalifisere den.

MF ser det som viktig at det skapes en mest mulig enhetlig og kvalitativ gjennomarbeidet løsning på spørsmålene om syndsbekjennelsens utforming og plassering. De innarbeidete bønnene med referanse til Salme 51 har tekstlige og teologiske kvaliteter det er grunn til å bygge videre på. Samtidig ser vi behov for å innarbeide elementer som på en bedre måte fanger opp det dobbelte syn på mennesket enn det liturgien gjør i dag. Vi foreslår at man trekker inn teologisk og litterær kompetanse for å utvikle bedre løsningsforslag på dette punktet.

3 f: Har dere endringsforslag eller kommentarer til leddet syndsbekjennelse i høringsforslaget?

Vi har forståelse for de begrunnelser som ligger bak forslaget om en ny variant D til syndsbekjennelsen og henvisningen til synden forstått som «makt». Samtidig vil vi understreke at synden vektlagt som makt og «mangel på tillit i gudsrelasjonen» (*coram Deo*), ikke bør ses som en realitet prinsipielt atskilt fra synden i moralsk forstand (*coram hominibus*).

Vårt ankepunkt mot det fremlagte forslaget er imidlertid av mer tekstlig karakter. Forslaget ivaretar utvilsomt sentrale teologiske poeng, men har ikke de tekstlige eller poetiske kvaliteter som gjør dette til gode formuleringer i en liturgisk bønn. Vi vil dermed gå imot det fremlagte forslaget, og viser til vårt forslag om at det arbeides videre med problemstillingen som nevnt i foregående punkt.

Høringstema 4. Justeringer i hoveddel II. Ordet, ledd 9 – 17

4c Ledd 12 Evangelium

Vi har tidligere pekt på verdien av felles, enhetlige løsninger særlig for de leddene menigheten fremsier eller synger. Selv om hallelujaomkvedet hører til disse, ser vi ikke at dette har fått en utbredelse og bruk som tilsier at dette omkvedet bør bli til et fast ledd.

4 d: Ledd 13 Preken

Vi mener at det ikke er behov for detaljerte anvisninger om hvor prekenen holdes fra, men ser at den foreslåtte formuleringen kan åpne for valgfrihet like mye som det motsatte. I lys av dette, vil vi foreslå at siste ledd endres til «eller annet *egnet* sted i kirkerommet».

Forslaget om å videreføre «var, er og blir», i den avsluttende lovprisningen etter prekenen, støttes.

4 h: Syndsbekjennelse

I forslaget til oppsett for gudstjenesteboken mangler syndsbekjennelsen nummerering på dette punktet og fremstår dermed som ledd under punkt 16 Kunngjøringer. Vi mener dette bør rettes opp.

Overgangen mellom bibelsitatet fra Matt 22 og påfølgende innledning «Guds barmhjertighet er stor» synes å være noe brå.

Høringstema 5. Justeringer i hoveddel III. Nattverd, ledd 18 – 21

5a: Kommenter gjerne nattverdpraksisen i menighetene i dag med tanke på særkalk og/eller intinksjon og med tanke på mottakelse av nattverd stående eller knelende på alterringen/altersranken?

Vi mener det innenfor de gitte rammer er positivt med mulighet for variasjon i utdelingsform, blant annet fordi denne variasjonsmuligheten kan være en medvirkende årsak til at nattverdets stilling i den lokale menighet er styrket. Det er viktig fortsatt å vektlegge betydningen av universell tilrettelegging av nattverden for å markere nattverden som et fellesskapsmåltid.

5b: Gi gjerne kommentarer til valgene av ordene som er foreslått.

Til *sanctus*-leddet støtter vi å videreføre ordlyden "all jorden er full av din herlighet". I tillegg til de grunner som oppgis i høringsdokumentet, vil vi påpeke at denne endringen også bidrar til et mer kjønnsnøytralt gudsspråk.

Til spørsmålet om valget mellom ordet «kropp» og/eller «legeme», anbefaler vi å bruke «kropp» konsekvent i nattverdliturgien. Hovedårsaken er at «legeme» ikke er et ord som brukes synonymt med «kropp» i dag, men som snarere brukes om døde ting, som «himmellegemer» (jf. høringsnotatet). «Kropp» er derimot et begrep som er en del av det levende norske språket. Vi mener at begrepet kropp dermed er bedre egnet for å få frem inkarnasjonens mysterium, at Gud ble menneske (egentlig: ble «kjøtt») og slik foreningen av det hellige og det kroppslige.

Til spørsmål om valget av «kalk» eller «beger», støtter vi anbefalingen i høringsbrevet. Et anliggende i denne sammenhengen er å fange inn dobbeltheten hvor uttrykket også henviser til en bestemt skjebne (jf. Mk 10,39).

Både med valg av «kropp» og «beger» vil man følge ordlydene i de aktuelle tekster i dagens bibeloversettelse, noe vi ser som en fordel.

5c: Er dere enige i at takkofferet inngår i nattverdliturgien, og ikke i forbønnsleddet?

Vi er enige i at takkoffer teologisk sett kan holdes sammen med nattverden. Samtidig er det grunn til å skjelne mellom nattverdens karakter av ren nådegave og takkofferet, og derfor ikke gjøre takkofferet til en integrert del av selve nattverdsmåltidet. I drøftingen av dette spørsmålet mener vi også det er viktig å ta i betraktning innføringen av betalingstjenester som VIPPS i menighetenes takkoffer, en praksis som innebærer at gudstjenestedeltakerne skal ta frem mobiltelefonene under nattverdliturgien. Hva gjør det med opplevelsen av nattverden? Vi anbefaler derfor å beholde takkofferet som en del av forbønnsleddet, eventuelt vurdere om den nye teknologien gjør det mer naturlig igjen å ha takkofferet på slutten av gudstjenesten.

5d og e: Har dere kommentarer eller endringsforslag til ledd 19 og 20 i høringsforslaget

I forbindelse med brødsbrytelsen mener vi følgende formulering er å foretrekke: «Brødet som vi bryter, gir oss del i Kristi kropp. Fordi det er ett brød, er vi alle én kropp», ikke minst fordi denne formuleringen får frem nattverdens fellesskapsdimensjon.

I erklæringsordene mener vi at det fungerer godt når menigheten er med og sier ordene "Han styrke oss og holde oss oppe i en sann tro til det evige liv". Samtidig mener vi at det her bør være lik praksis i ulike menigheter for å unngå usikkerhet om hvorvidt man skal delta eller ikke. Vi mener slik at det her bør stå "A" og ikke "A eller L".

Høringstema 6: Justeringer i de enkelte nattverdbønnene

De foreslåtte endringer i nattverdbønnene ser i det store og hele ut til å være vel begrunnet.

Vi støtter det generelle grepet med å skille elementepiklese og kommunionsepiklese, slik at elementepiklesen kommer før verba og kommunionsepiklese etter. I et av unntakene fra dette, nattverdsbønn D, tredje avsnitt (s. 41), foreslås formuleringen: «La den hellige Ånd komme over brødet og vinen og over oss.» Den tidligere formuleringen «La den hellige Ånd komme over oss og våre gaver er kortere, mer rytmisk, og av den grunn bedre. (Jf. liknende i nattverdbønn G).

Vi foreslår en endring også i elementepiklesen til nattverdbønn A og F hvor forslaget lyder. "L: Vi ber deg: Send din Ånd over disse gaver, så vi i tro kan ta imot Jesus Kristus i brødet og vinen." Når dette nå ikke lenger er en dobbel epiklesebønn, bør "i tro" tas ut, da det kan se ut som om Åndens rolle primært er å skape tro, ikke å formidle Kristi realpresens i elementene. Denne formuleringen ga mening når bønnen også var kommunionsepiklese, men ikke på samme måten nå. Tilsvarende kan man også diskutere preposisjonsleddet "for oss" i nattverdbønn B i forhold til realpresenstanken.

I nattverdbønn E, siste avsnitt (s. 42) foreslås formuleringen «La de små bli opphøyet». Formuleringen er forståelig som henspilling på Lk 1,52f og som utfylling til siste ledd om sultne som mettes med gode gaver. Ordbruken fremstår likevel som noe uvant da *opphøye* i bibelsk og liturgisk språkbruk vanligvis står til Gud og ikke mennesker. I Lk 1,52 heter det at Gud «løftet opp de lave», noe som gir en litt annen assosiasjon. Vi anbefaler at man finner en ordlyd som fanger opp saken men samtidig ligger nærmere den gjennomførte ordbruken i norsk bibeloversettelse.

Høringstema 7: Justeringer i hoveddel IV. Endelse, ledd 22-25

Ledd 22. Salme

Forslaget med formulering om å stå under siste salme, støttes.

Med hilsen for
Det teologiske menighetsfakultet

Vidar L. Haanes
rektor